

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΑ ΜΕ ΑΝΕΜΙΖΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ

Τὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα παρουσιάζονται σπάνια καὶ ἀπομονωμένα στὴ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονική. Γι' αὐτὸν κάθε νέο παρόμοιο εἴδημα είναι μᾶλλον συμπλήρωση δογανικῆ στὰ κενὰ ποὺ ἀνοίγονται ἀκόμη στὴν διμάδα αὐτῆς.

"Ἐνα τέτοιο κενὸν ἔχονται νὰ συμπληρώσουν τὰ δύο κιονόκρανα ποὺ δημοσιεύονται στὴ μελέτη τούτη.

Τὸ ἔνα βρίσκεται, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ἀπαριθμήθη στὴ Συλλογὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (Ροτονδά), τὸ ἀλλο βρέθηκε μέσα σ' ἔνα σωρὸν ἀσχιστὸν κομματιῶν, ποὺ ἤταν φυλαγμένα στὸ αἷμα τοῦ Ἀγ. Λημοτίου Θεοφάνειονίκης. Ἡ προελευση καὶ τῶν δύο είναι ἄγνωστη. Βέβαιο είναι μόνο πὼς τὸ δεύτερο μικρὸν μὲ ἀλλὰ γλυπτὰ ἀποκαλύψθηκε τογαῖα γάρῳ ἀπὸ τὸν Ἀγ. Ληματίον, στὶς ἐκσκαφὲς γιὰ τὶς ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς πιστίναστης Ξάνθης, ὥστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917.

Τὸ κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, Ηγ. (μέγ. ἡμ., 0,52, μέγ. πλ. 0,57, διάμ. βάσ. 0,38), ἔχει δύο σειρὲς ἀπὸ ἀνεμιζόμενα φύλλα καὶ μία τοτὶ μὲ κατακόρυφη ἀκανθὰ, μᾶλλον διακοσμητική, μεταξὺ τῆς ἐπάνω σειρᾶς καὶ τοῦ ἀβακα. Ὁ ἀβακας, μὲ ἔντονες τριγωνικὲς ἔσοχὲς πάνω ἀπὸ τὶς ἔλικες, περιβάλλεται κυματιστὰ σ' ὅλη τῇ στενῇ καὶ κοῦλη ἐπιφάνεια ἀπὸ ἔνα φυλλοφόρο μίσχο καὶ χωρίζεται στὴ μέση μὲ μᾶλλον ἕντονη ἡμικυκλικὴ προεξοχὴ σὲ δύο ἵσα μέρη.

Τὸ δούλεμα τοῦ συνόλου είναι προσεκτικὸ καὶ ἡ ἐκτέλεση τῆς θεοδοσιανῆς ὁδοντωτῆς ἀκανθᾶς αὐστηρόν. Η διαμόρφωσή του, ορειλιοτική, ἀποδίνει δλες τὶς φυσικὲς λεπτομέρειες τῶν φύλλων. Τὸ τρυπάνι κινεῖται πάνω στὴν ὅλη μὲ ἀκρίβεια καὶ προσοχῆ. Ὁποι πρόκειται νὰ ἀποδοίσῃ τὸ δόντι τοῦ φύλλου περιορίζεται σὲ βαθιές καὶ λεπτές ἐγκοπές, ἐνῷ γιὰ τὶς κύριες νευρώσεις σχηματίζει βαθιά, κουφωτὰ αὐλάκια. Η τεχνικὴ αὐτὴ τονίζει περισσότερο τὶς σκιές, τὶς κάνει πιὸ ἔντονες καὶ τὸ φύλλο, μολονότι στὴν πραγματικότητα είναι ἔνα σῶμα μὲ τὴν ἴσχυρὴ κάλυψη, ὠστόσο φαίνεται στὸν παρατηρητὴ πὼς είναι χάτι ἐχωριστὸ καὶ ἀνεάρτητο ἀπ' αὐτήν.

Τὸ κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, Ηίν, μέσο σὲ μέγεθος (μέγ. ὅψ. 0,37, μέγ. πλ. 9,55, διάμ. βάσ. 0,35), διατηρεῖται ἀκέφαλο ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ καὶ ἀρκετὰ καταστραμμένο ἀπὸ τὶς ἄλλες Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν στεφάνην, τὴν κάλαμον καὶ τὸν ἄβακα. Τὸ κέντρο τοῦ ἄβακα τοιχίλεται μὲν ἐνα ἀνθέμῳ ποιοφήνῃ ὑψηλοῦ ρόδακα. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ προσεκίνοντα σχηματοποιημένα φύλλα ποὺ διαμορφώνονται μὲ βαθιές λοξότυπες γύνφες. Ή κάλαμος σκεπάζεται μὲ δύο σειρὲς ἀπὸ προεξέχοντα ἀνεμιζόμενα φύλλα ἀκανθᾶς μὲ ἀντίθετη στὶς δύο ζῶνες φορά. Τὰ φύλλα αὐτὰ ἔχοντα χάσει τὴν φυσικότητά τους καὶ μόνο συμβιτικά, χωρὶς καμιὰ πλαστικότητα, μὲ διὸ χαρδόρες ἡ καὶ περισσότερες λοξές γύνφες δηλώνονται οἱ νευρόσεις τους. Ή στεφάνη ἦταν καὶ αὐτὴ ξωσμένη μὲ ἀκανθᾶς ἴδιας τεχνοτροπίας ὅπως καὶ τὸν φύλλον.

Τὰ νέα αὐτὰ κιονόκρανα πλουτίζονται τὴν ὁμοιογενῆ διμάδα καὶ δίδουν νέες πορφῆρες τῆς ἐξέλιξης τοῦ κιονοκρανού μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα. Τις πορφῆρες τοῦτες ὡς τώρα δὲν τις γνωρίζαμε.

Γιὰ νὰ κιαμορίσωμε τὴν θέση τῶν κιονοκράνων μαζὶ μέσα στὴ γνωστὴ ὡς σίμερα διμάδα, μὰ πρέπη νὰ τὰ τοποθετήσωμε ἀνάλογα ἀνάμεσα στὰ παρόμοια κιονόκρανα ποὺ βρίσκονται στὴν Ἐλλάδα καὶ τὰ συγγενικά ἐξ αὐτήν, τὰ ὅποια παρουσιάζουν τέτοια τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη ποὺ διπλότερη ἀντιστοιχεῖ τῇ συστηματική καὶ ἀμφιβῆ χρονολόγησή τους.

Τὰ γνωστὰ ὡς τώρα στὴν Ἐλλάδα κιονόκρανα τοῦ τέπον ποὺ μελετούσαμε τίνα τὰ ἐπόμενα:

1) Λείματο ἐπιφράνον παραπάνας στὴ Συλλογὴ Ἀγ. Γεωργίου Θεοσπάλαιον. Τὸ πέντε μεγάλο φύλλο ποὺ διατηροῦμενον σὲ δύο σειρές, τρία ἔταντο καὶ δύο κάτω, ἔχοντα τὴν ἴδια διόρθωση μὲ τοῦ κιονοκρανού τῆς ίδιας Συλλογῆς. Η τεχνικὴ του εἶναι κάπιος διαφορετική. Ή ἀκανθᾶ ἔχει ἀμεσητή σχέση μὲ εκείνη ποὺ βλέπομε στὰ κιονόκρανα τῆς Ἀχειδοποιῆτον. Τὸ τριτάντινο ἔγγιζεται μὲ πιὸ πιεστότητα πιο ἀπὸ τὸ πρῶτο κιονόκρανο ποὺ περιγράφεις, σχηματίζοντας τὶς ἀκανθὲς τῶν φύλλων μὲ μιὰ ἀπόλυτη, θεὶ ἐκγαία, σπαστικοῖς ἐνὸς τῷ κεντρικῷ νεῦρῳ τους διαμορφώνεται ὅπι μὲ ἐνα πάντας ὥλη μὲ συνεχεῖς παρθέληκες προσετελέντες, μένες τρύπες τρυπανιοῦ, ποὺ ἀποκομιδοῦν κανονικά τὴν φωστικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν κλίση τοῦ φύλλου. Τὸ κοινάτι αὐτὸ προσέρχεται ἵσως ἀπὸ τὸ μαρμάρινο διάκοσμο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, γιατὶ βρέθηκε στὶς ἔρεινες ποὺ ἔγιναν μέσα στὸ Μνημεῖο.¹ Ο R. Kautzsch το τοποθετεῖ υποτελεῖ ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας.²

¹ E. Hebrard, L'arc de Galère et l'église Saint - Georges à Salerne, BCH 44, 1920, 36, sicc. 17.

² R. Kautzsch, Kapitellstudien (Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten von vierten bis ins siebente Jahrhundert) Berlin - Leipzig 1936, 145.

ΠΙΝ. Γ'

Κιονόκρανα μὲν εγείζομενα φύκηα

2) Τὰ πιὸ γνωστὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Ἀγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τὰ δποῖα δ R. Kautzsch χρονολογεῖ στὸ τέλος τοῦ ἥσυχου αἰώνα,¹ ἐνῶ δ M. Καλλιγᾶς στὴν ἀξιόλογη πραγματείᾳ του Die Heilige Sophia von Thessalonike, 1935, 52, τὰ θέλει σύγχρονα μὲ τὸ Ναό, δηλ. στὸ πρῶτο μεσὸ τοῦ 8ου αἰώνα.

3) Ὁ Ἀγ. Δημήτριος Θεσσαλονίκης, μέσι τὴν μεγάλη ποικιλία τῶν κιονοκράνων του, παρουσιάζει καὶ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα.² Απὸ τὸ δύο ποὺ ὑπῆρχαν ἀλλοτε τὸ ἕνα διασώθηκε εὐτυχῶς ἀπὸ τὴν πυρκαϊὲ σκεδὸν ἀκέραιο. Τὸ ἰδιαίτερο ποὺ παρουσιάζει τὸ κιονόκρανο αὐτό, σχετικά μὲ τὰ προηγούμενα, εἶναι ὅτι τὰ ἀνεμιζόμενα φύλλα ποὺ περιβάλλουν τὴν κάλλιθο στὴν κάτω ζώνη ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπάνω. Η μορφὴ του βρίσκεται ἀκόμη στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κλασικῆς χριστιανικῆς ἀκανθᾶς. Όστόσο σὲ πολλὰ σημεῖα, δπως θὰ ἴδομε παραπάτω, καὶ στὰ ἐπὶ μέρους καὶ στὸ σύνολο, ἀρχίζει κάποια σχηματοποίηση, ή δποία ἐνώνει τὸ ἕνα σῶμα κάλλιθο καὶ φύλλα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ δ R. Kautzsch τὸ χρονογεγεῖ στὸ μέσο τοῦ ἥσυχου αἰώνα.³

4) Βέβαιο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μόνο στὴν Ἀγ. Παρασκευὴ τῆς Χαλκίδας βρίσκομε κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, εύπον Ἀγ. Δημητρίου.⁴ Λόγος σειράς, ἡ κάθιτη μιὰ ἀπὸ δύτῳ φύλλα ἀκανθᾶς μὲ ἀντίθετη κίνηση, περιβαλλουν τὴν κάλλιθο. Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ φύλλου σχηματίζεται δπως καὶ στὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου. Ἀσυνήθιστες μόνον εἶναι οἱ ἔντονες προεξέδουσες ἔλλικες ποὺ σχηματίζουν τὶς γωνίες. Κατὰ τὰ ἀλλα φαινόνται ἐξελιγμένη κάπως μορφὴ τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, καθορίζει στὴν σχηματοποίηση τῶν φύλλων τῆς ἀκανθᾶς ποὺ κάθονται ἀνόργανα σχεδὸν πάνω στὸ σῶμα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ χρονολογικὰ τοποθετεῖται ἡμέρας βαστεοφα ἀπὸ τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.⁵

Τὰ δύο πρωτοδημοσιευόμενα κιονόκρανά μας δὲν ταυτίζονται μὲ πολλανα ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἔλληνικά κιονόκρανα ποὺ παραθέσαμε παραπάνω.

Τὸ ἕνα, τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, παρουσιάζεται ἀρχαῖκο στὲ σημαία του, στὴ μορφὴ τῶν φύλλων του. στὸ εἶδος τῆς ἀκανθᾶς καὶ σ.ά. τεχνοτροπία του. Τὸ ἄλλο, τοῦ αἰθούντος τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ἀπομονώνται ἀπ’ ὅλη στὴ μορφὴ καὶ στὴν τέχνη.

Τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ζῆ ἀκόμη μέσα στὴν κλασικὴ

¹ R. Kautzsch, δ. π. 142 ἐξ.

² Γ. Σωτηρίου, 'Η Βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Άρχ. 1918. Παράτημα, Πιν. 7, εἰκ. 11γ.

³ R. Kautzsch, δ. π. 146.

⁴ J. Strzygowski, Die Akropolis in Altbyzantinischer Zeit. AM 14 1889, 290 κέ., εἰκ. 7. R. Kautzsch, δ. π. πιν. 29, 465.

⁵ Έδ., εἰκ. R. Kautzsch, δ. π. πιν. 29, 465.

άτιμόσφαιρα καὶ συγγενεύει μὲ τὰ κιονόκρανα τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Σιμύρνης καὶ τῆς Γέρασα, ποὺ χρονολογοῦνται στὸ 2ο καὶ 3ο αἰώνα.¹ Ἡ κοινότητα τῶν στοιχείων παρουσιάζεται στὴν ἔλλειψη στεφάνης, στὴν συμμετρικὴν τοποθέτηση τῶν φύλλων τῆς ἄκανθας, ποὺ κάθετα ὅπως είναι, τὰ φυσικὰ ἔλαιαργά ὁ ὑποθετικὸς ἄνεμος καὶ γέροντον χωρὶς νὰ φεύγονται ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα, καὶ στὴν ἐμμονὴν στὴ φυσικότητα. Διαφορές παρουσιάζονται λιγότερες ἀπὸ τὶς διμοιρίητες, δημος δηλωτικὲς μιᾶς ἄλλης παράδοσης ποὺ ἀκολουθοῦν τῷδα ποὺ γλύπτες. Λείπει δόλο ἐκεῖνο τὸ δέσιμο σ' ἓνα διμοιριγενὲς σύνολο τοῦ φυσικοῦ διακόσμου μὲ τὴν τεκτονικὴν μορφὴν τοῦ κιονοκράνου. Μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα φύλλα τῶν κλασικῶν κιονοκράνων ξεπήδοντι κανθοὶ ποὺ φθάνονται κάτω ἀπὸ τὸν ἄβακα χωρίζονται σὲ δύο καὶ ὁ καθένας τοὺς παίρνει τὴν μορφὴν ἔλικας ποὺ ὑποβαστάζει τὶς τέσσερεις γωνιές τοῦ ἄβακα. Ἄλλες δύο τέτοιες ἔλικες ἔρχονται καὶ ἐνώνονται συμμετρικὰ μὲ τὶς ψάχες τοὺς στὸ κέντρο ἀκριβῶς τοῦ κιονοκράνου καὶ κάτω ξεστὰ ἀπὸ τὸ ψόδακα ποὺ είναι συνήθως στὴ μέση τοῦ ἄβακα. Τέλος, ἓνα φύλλο, ποὺ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα, σκεπάζει τὸν δίδυμον κανθοὺς ποὺ ἀπολήγουν στὶς ἔλικες.

Τίποτε ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα δὲν ἔχει τὸ κιονόκρανό μας. Παρουσιάζει τὴν μορφὴν τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς.

Ο διάκοσμος τῶν ἀνεμιζόμενων φύλλων είναι γιὰ νὰ καλύψῃ τὸν ὅγκο, τὸ σῶμα τὸ βαρὺ τῆς καλάθου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄβακα καὶ τὶς δυνατές ἔλικες ποὺ οἱ ἔξωτερικές τοὺς ὅψεις ποικίλλονται μὲ φύλλα διαφορικά.

Αὐτές οἱ διαφορές ἀπομακρύνουν τὸ κιονόκρανό μας ἀπὸ τὴν κλασικὴν μορφὴν καὶ τὸ φέροντα δίπλα στὰ θεοδοσιανὰ ποὺ κυριαρχοῦν στὸν δο αἰώνα. Ἡ ἄκανθα του είναι παχιὰ καὶ οἱ ὅδοντωτες ἀκμές τῆς, παρὰ τὴν δυσκολία ποὺ θὰ είχε ὁ τεχνίτης στὴν περίπτωση ἀντὴ ἀπὸ τὰ λιγότερα καὶ τὶς διάφορες θέσεις τῶν φύλλων ποὺ τὰ κινεῖ ὁ ἀνεμος, μὲ ἔξαιρετην λεπτομέρεια καὶ θελητὴ ἀκρίβεια ἀποδομένες. Τὰ φύλλα δὲν ἔχουν πολὺ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κιονοκράνου. Λὲν ἐμποδίστηκε δημος ἀπ' αὐτὸν ὁ τεχνίτης γιὰ νὰ δουλέψῃ μιὰ ἄκανθα, ὅπως τὴν ἔβλεπε ἵστος στὰ κοινὰ θεοδοσιανὰ κιονόκρανα, γεμάτη, χυμώδη καὶ ζωτανή. Καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀπόδοσην αὐτὴ πάλι μὲ τὸ τρυπάνι, ἀποφεύγοντας δημος συστηματικὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ διακοσμητικά.

Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ *akanthus spinosus* καὶ οἱ νευρώσεις ὃλου τοῦ

¹ C. Watzinger - K. Wulzinger, Damaskus, die antike Stadt, 13. C. T. Rivoira, Architettura Musulmana, 39. R. Kautzsch, 140, παρ. 28, 453, 455.

φύλλου τονίζονται μὲ αὐλακώσεις, ὅπι μὲ τρύπες ποὺ κάνει τὸ τρυπάνι. Οἱ ἀκανόνιστες ἀκμὲς τῆς περιφέρειας τοῦ φύλλου ἀσύμμετρα ὅπως καὶ στὴ φύση, δὲν εἰναι τρύπες ἀλλ' ἐγκοπὲς μᾶλλον τριγωνικὲς καὶ πολυγωνικὲς ποὺ σχηματίζονται καὶ πάλι μὲ τὸ τρυπάνι.

Ἄπ' τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῇ, μολονότι τὶ βλέπομε καὶ σ' ἄλλα κιονόκρανα στὶς ἀρχές καὶ σ' ὅπο τὸν δον αἰώνα, ἀπομακρύνεται τὸ ἐπίκρανο τῆς παραστάδας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ γενικὰ θὰ ἔπειπε νὰ τὸ τοποθετήσῃ κανεῖς στὶς ἀρχές τοῦ δον αἰώνα, Δειλὰ ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται πάνω σ' αὐτὸν ἡ ἐκζήτηση. Ἄπο τὴν κλασικὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα προχωροῦμε μὲ γοργὸν καὶ σταθερὸν ψυθμὸν πρὸς τὸ Βυζάντιο. Λιαμορφώνεται πιὰ ἡ Θεοδοσιανὴ βυζαντινὴ ἀκανθία χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑπόψη πρότυπα ἀρχαιότερα.¹ Καὶ ἀπὸ δῶν ἀρχίζει ἡ κανονικὴ καὶ γνωστὴ ἔξελιξη τῆς.

Σ' αὐτὸν τὸν κύκλον ἀνήκουν καὶ διὰ τὰ γνωστὰ Ἑλληνικά κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα: τῆς Ἀγ. Σοφίας, τοῦ Ἀγ. Ληματρίου καὶ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας.

Αὐτὸς βιβλία, γνωστά μας ἥδη, τοῦ R. Kautzsch, Kapitelstudien, καὶ τοῦ M. Καλλιγᾶ, Die Hagia Sophia, ποὺ ἐκδίδονται σχεδὸν σύγχρονα, χρονολόγησαν τελείως διαφορετικὰ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ τοῦ Ἀγ. Ληματρίου. Ὁ πρῶτος, ὅπως ἀναφέραμε, τὰ χρονολογεῖ στὸν 5ο αἰώνα, δεύτερος, ἐκεῖνα μὲν τῆς Ἀγ. Σοφίας τὰ θεωρεῖ σύγχρονα μὲ τὸ μνημεῖο, δηλ. στὸν 8ο αἰώνα, τοῦ Ἀγ. Ληματρίου δὲ παλαιότερα, χωρὶς νὰ καθορίζῃ τὴν χρονολογία.

Τὰ τέσσερα τοιδύλλια κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας ποὺ ἔχουμε ὑπὸ ὑφή μας μὲ τὴν ποικιλία ποὺ παρουσιάζουν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δονήσειτο καν γιὰ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς. Η ποικιλία τῶν κιονοκρανῶν σὲ ἔνα ἀρχιτεκτόνημα ἔξηγεται μόνο ἀπὸ τὴν δεύτερη χρήση καὶ τέτοια παραδείγματα εἶναι πολλὰ σ' ὅλη τὴν βυζαντινὴ περίοδο, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν 7ο καὶ 8ο αἰώνα καὶ μετά. Αἴτια λίσως εἶναι ἡ ἡ οἰκονομικὴ στενότητα ἢ ἡ προσπαθεία τῆς σύντομης ἀποτελείσωσης τοῦ ἔργου, ὅπως φαίνεται ὅτι ἔγινε μὲ τὸν Ἀγ. Ληματρίον ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 7ο αἰώνα. Γι' αὐτὰ ὅλα πιστεύω, πώς τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κτήμα. Ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε καὶ τὰ

¹ Γιὰ τὴν ιστορία τοῦ Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου, τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἔξελιξη του βλ. E. Weigand, Neue Untersuchungen über das Goldene Tor im Konstantinopel, AM 39, 1914, 1 κέ., διόπου καὶ δηλ. ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία καθὼς καὶ ἡ συζήτηση πάνω στὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται, G. de Jephcott, Le Chapiteau Theodosien. (Le voix de monument), 96 κέ. R. Kautzsch 117. Τὸ βιβλίο τοῦ A. Riegel, Stilfragen δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ πιά, γιατὶ τὰ συμπεράσματά του ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν γνωστὴν λανθασμένη θεωρία τῆς Reichskunst, ἰδιαίτερα γιὰ δια σχετίζεται μὲ τὴν βυζαντινὴ τέχνη, σ. 272 κέ.

εργονολόγηση τοῦ Kautzsch στὸν ὅ αἰώνα, ὃστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ κιονοκράνου τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ δρυθά, νομίζω, τὸ τοποθετοῦμε στὰ πρῶτα θεοδοσιανά, στὶς ὁρχές τοῦ ὅου ἢν τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα. Ἐπομένως μόνο τεχνοτροπικὴ ἔξταση, μὲ βάση τὸ παραπέντε κιονόκρανο, εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ ἀληθινὸν καὶ στιθερὸν συμπέρασμα.

Ἐναὶ ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τοῦ τύπου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ἀπόμικρύνεται δημος τεχνοτροπικὰ ὅρι μόνο ἀπὸ τὸ κιονόκρανο αὐτὸν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίκρανο τῆς παραστάδας τῆς Ἰδιαῖς Συλλογῆς. Ἔνω ἔχει κοινὰ τεχνοτροπικά στοιχεῖα μὲ αὐτά, τὴν παρόδου ποὺ χρήση τοῦ τρυπανιοῦ, τὴν δρυπόμυθρη διαιμόδρωση τῶν νευρώσεων καὶ τῶν ἐγκοπῶν τῆς ἀληθῆς τοῦ φύλλου κ. ἀ., ἡ γενικὴ μορφή του δίνει ἄλλη ἑντύπωση. Εἶναι κλειστὸν σὺν περίγραμμά του σύνολο ποὺ γίνεται ἀπὸ μικρὰ αὐτοτελῆ σωμάτια. Ή ζωηρότερα τῶν γνωστῶν μας φύλλων τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ταῦτα ἔδειχνε τὴν ἀκανθία σὺν ἀγριᾳ, ἔχει μεταβλητὴ σὲ αὐτὰ ἡρεμη καὶ ἥπια μορφή, ποὺ νομίζεται κανεὶς πὼς μὲ κάποιο ἀκαδημαϊσμὸν τοποθετήθηκαν τὰ φεγγάλια, εὐνύχιστα καὶ ἀπαλὰ φύλλα πάνω στὸ σῶμα τῆς ἀκανθίας. Γενικὰ τὰ κιονόκρανο ἔχει μια συγκρατημένη κίνηση, ἀριστοχρατική, θάλα λέγαμε, εὐοίς ὀπισθός νὰ μεταμορφώνεται τὸ σύνολο σὲ διασομητικὸν καὶ ἄφυδο.

Τὰ τοία ἀλλὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας αὐτὰ τὶς δύο σειρὲς φύλλων επειδής ποὺ τὰ διπλώνει ὁ ἀνεμος, ὁ δροῖος φυσᾶ στὴν ἴδια κατεύθυνση, διαιμόδρωφα μεταξέ τοὺς καὶ στὶς λεπτομέρειες, έχειν τὴν ἐκζήτηση καὶ σκέψην τοῦ τρυπανίου, ἔχει τὸν ποδιό τὸν ἀριστερὸν ποὺ ἡ παρονοσία του ἔχει τὸν περιττό. Τὸ δέκατοντα τῶν φύλλων εἶναι ἀριστερούμενο καὶ πεντάτο καὶ ἡ ἐπιφάνεια θιασίζει τὰ φύτεινά καὶ βαθὺν σκιασμένα κιονόκρανα τοῦ Ποτστινιανοῦ.

Τὴν ἐπέκτωση λοιπὸν τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τοιαῦτα, ποὺ για μιὰ σπιγιὴ θὰ είχε ἀμφιβολίες κανεὶς γιὰ τὴν διαιμογένειά της.¹ Όμως ἀπὸ συγκρίνωμε τὸ ἐπάνω μέρος τῶν κιονοκράνων αὐτῶν, τῇ μορφῇ τῶν ἀβακού μὲ τὸ διάκρονό του, τὶς ἔτινες, τὸ σχηματοποιημένο τὰς ἀνθεῖα, στὸ ὄποιο ἀπολήγουν οἱ ἐκτρυπλισμένοι καυλοὶ πάνω ἀπὸ τὰ ἀνθεῖα φύλλα καὶ τὸ ἀπλωμά του στὴν πειοτρισμένη κάτω ἀπὸ τὸν φύδακα τῶν ἀβακού ἐπιφάνεια, μὰ πεισμοῦντε πὼς εἶναι σύγχρονα καὶ ἀνήκουν στὸ τοῦ ἐφραστήριο. Οἱ τεχνίτες μόνο εἶναι δυνατῶν νὰ ἔτιναν διάφοροι καὶ πὼς νὰ είναι αὐτὴ ἡ αἵτια τῆς φαινομενικῆς διαφορᾶς ποὺ παρατηροῦν.

Τὴν ἀπομάκρυνση λοιπὸν αὐτῆς τῶν κιονοκράνων τῆς Ἀγ. Σοφίας ἀπὸ τὰ κιονόκρανο καὶ τὴν παραστάδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ ἡ προσέγγισή των; στὴ διάτρητη τεχνικὴ τοῦ θεοῦ αἰώνα πείθουν, νομίζω, πὼς θὰ πρέπει

νὰ τὰ τοποθετήσωμε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ βου αἰώνα. Ἡ σύγχριση, ἀλλωστε, μὲ τὰ κιονόκρανα τοῦ Ἀγ. Φωκᾶ στὸ Basufan καὶ τοῦ Kal'at Sim' αποδεῖ δίνει χρονολογίες γιὰ τὸ γρόνο τῆς ἐκτέλεσης τῶν κιονοκράνων τῆς Ἀγ. Σοφίας. Τὰ συριακὰ αὐτὰ κιονόκρανα, ποὺ εἶναι σύγχρονα μὲ τὶς ἐκκλησίες ὅπου βρίσκονται, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ 460—490 καὶ στὸ 491/2.¹ Ἡ τεχνοτροπία τους δημιουργεῖ την ἀτμόσφαιραν τους ἐπιβάλλει νηθεωρηθοῦν προγενέστερα ἀπὸ τὰ συγγενικά τους τῆς Θεσσαλονίκης.²

Ἐπομένως καὶ μὲ βάση μιὰ καθορισμένη χρονολογία φιλάνομε στην ἕδια συμπεράσματα, ποὺ καταλήξαμε ἔξετάζοντας μεταξύ τους τὰ ἑλληνικό μόνο, παρόμοια στὸν τύπο, κιονόκρανα. Ἀποκλείεται λοιπὸν τὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα τῆς Ἀγ. Σοφίας νὰ εἶναι σύγχρονα μὲ τὸ οἰκοδόμημα, νὰ χρονολογηθοῦν δηλ. στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα.³ Εἶναι τούλαχιστον, πιστεύομε, δύο αἰώνες ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ποὺ στηρίζουν καὶ πρόδρομοι τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Λημητρίου.

Τὸ κιονόκρανο αὐτὸν συνεχεῖται τὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ δὲ μένει πιὸ στὴν γατουφαλιστικὴ μόρφη. Σχηματισποιεῖται ἐμφαντικὰ μὲ τὸν χωρισμὸ τῶν ἀνεμιζόμενων φύλλων σὲ δύο ζῶνες, ποὺ ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἡ κάτιο ἀπὸ τὴν πάνω. Ἡ διακοσμητικὴ ὑφή του δὲν περιορίζεται μόνον ἐδῶ. Οἱ καελοὶ ποὺ σχηματισποιήθηκαν στὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας, τώρα χάνονται τελείως καὶ τὴν κενὴν ἐπιφάνεια μεταξὺ τοῦ ἄβακα καὶ τῆς πάνω σειρᾶς τῶν φύλλων σκεπάζει ἔνα ἀπλωμένο καὶ συμμετρικὸ ἀνθέμιο. Ἀνεπαίσθητο μόνο στὴν κεντρικὴ προεξοχὴ τοῦ ἄβακα σχηματίζονται δύο αιρόμενες χωρὶς δργανικὴ συνοχὴ μὲ τὸν διακοσμο τοῦ κιονοκράνου. Εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὰ μοτίβα, ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ μὴ ἀφήσουν γυμνὴ τὴν προεξοχήν, ἡ δύοια εἶναι συνήθως ἔνας καλοδουλεμένος ρόδακας. Οἱ ἔξωτεροι καὶ πλευραὶ τοῦ ἄβακα σκεπάζονται μὲ λοξότιμητες γλυψές σὲ σχῆμα ἀνεξάρτητων μεταξὺ τους φύλλων. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ φύλλα τῆς ἀκανθᾶς, ποὺ δὲ τεχνίτης προσπαθεῖ νὰ τὰ ἀποδώσῃ δόσο μπορεῖ πιὸ φυσιολογικά, στὶς κορυφές τους ἀναδιπλώνονται ἔτσι ποὺ σχηματίζεται σὲ κάθιε ἔνα ἀπὸ αὐτὰ κ' ἔνας κομιφός καὶ ἰδιόρρυθμος μικρὸς ρόδακας.

Οἱ νέες αὐτὲς μορφές τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Λημητρίου δεν ἔχουν δετερογόνονται ἀπὸ τὸ κολὸ διούλεμα ποὺ πέτυχε δὲ τεχνίτης στὸ δίπλωμα καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν φύλλων καὶ γενικὰ τοῦ συνόλου. Τοῦτα δείχνουν τὴν ἵκανότητα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ τεχνίτη ποὺ διούλεψε τὸ κιονόκρανο ἔκεινα τὴν ἔξέλιξην καὶ τὴν ἀλλαγὴ στὴν οὖσία καὶ στὴ μορφὴ τοῦ κιονοκράνου ποὺ μελετοῦμε.

¹ H. W. Bayer, Der syrische Kirchenbau, Bl. 1925, 70 κ.ε. εἰκ. 42-4.

² R. Kautzsch, 143 κ.ε.

³ Kalliga, δ. π. O. O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, 49 κ.ε. ἐποπτηρίζει τὴν παραπάνω θέση, χρονολογεῖ δημιουργίαν τῆς Αγ. Σοφία στὸν βού πείσιον.

Ἐζοντας λοιπὸν ὑπόψῃ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ τὸ ἄλλο παρόμοιο ἢ τοῦ Ἀγ. Αἰμιτοῖου κιονόκρανο τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς τῆς Χαλκίδας, ποὺ δείχνει ὅμως κατώτερη δουλειά καὶ ἀμελῆ ἐκτέλεση, θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε χρονολογικά τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ στὸ τέλος τοῦ θου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου καὶ τὸ δεύτερο μέσα στὸν 7ο αἰώνα. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ προαναφέρωμε, καὶ τὰ δύο κιονόκρανα φαίνεται πὼς ἀρχισαν νὰ ἔτοιαζον ποτέ τὴν παράδοση τῆς τεχνοτροπίας τῆς θεοδοσιανῆς ἀγανθίας καὶ τῆς διάτοπης τεχνικῆς τοῦ θου αἰώνα. Παρατηρεῖται ἔνας σχετικός φόβος τοῦ τρυπανιοῦ. Οἱ νευροδεσιες καὶ οἱ διαιρέσεις τοῦ φύλλου ἀνα δισὶ τὸ δινατὸ πιὸ ἀπὸτελείνεται. Στοῦ Ἀγ. Αἰμιτοῖου λιγότερο, στῆς Ἀγ. Παρασκευῆς πιὸ ἐμφαντικά καὶ ἀπόλυτα. Είναι ἡ τεχνοτροπία ἐκείνη ποὺ ἀρχίζει, μὲ φόρο πρῶτα, νὰ χάνῃ τὰ παλιὰ γνώριμα τυποτακτικά τῆς καὶ νὰ ἀπλοποιεῖται, γιὰ νὰ μὴ πονεις νὰ χάνεται, στὸ νέο κιονόκρανο τῆς Σενάλογῆς τοῦ Ἀγ. Αἰμιτοῖου ποὺ πρωτοδημοσιεύεται ἐδῶ.

Οπως τὸ περιγράφαμε τὸ κιονόκρανο αὐτὸν ἔχει μορφὴ καθαρὸς στατικής. Χαμηλόνεται στὸ ὄφος τόσο, ποὺ μόνο γιὰ τὶς δύο σειρὲς τῶν φύλλων εὐ ἐπαρχῇ. Λένε ὑπάρχουν βίκες καὶ ἔχεται τὶς γνωστὲς ὡς τόφα μορφὲς τοῦ σύνθετου κορυνθιαζόντος κιονοκράνου. Τοῦ λείπει ἡ κίνηση. Χάθηκαν ἡ φωτεινὴ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σκοτεινὸν βάθος. Ρενικότητες καὶ λεπτομέρειες δὲν διακρίνονται πεταξέν τοις. Τὰ φύλλα είναι ἀκατέτα καὶ βαριά, βαλμένα στὴ θέση τους γιὰ νὰ μὴ κινηθοῦν ποτέ, τόσο ποὺ σχηματίζονται καὶ αὐτά, τάτῳ ἀπὸ τὴ γωνιὰ τοῦ ἀβάκα, δεύτερῃ τεκτονικῇ γωνίᾳ. Ἡ διαιρόφωσις τοὺς πετυχίανται μὲ λίγες τοῦ τρυπανιοῦ βαλμίες γραμμές, ποὺ ὑποδημάτωνται τὶς νευροδεσιες τους. Είναι μιὰ γεωμετρικὴ ἀπόδοση, τόσο προχωρημένη, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὸν καθορισμὸν καὶ τοῦ φύλλου. Ἄδρὰ μόνο τὰ διαιρόμετα διακρίνονται καὶ τὸ διαιροσμητικὸ θέμα ἐκεῖ ποὺ ἄλλοτε ἀναλυόταν καὶ ἔδειχε καὶ στὶς πικρότερες τοῦ ἀκόμη λεπτομέρειες, ὅπως εἴδαμε στὰ κιονόκρανα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῆς Ἀγ. Σοφίας, τώρα ἔρχεται παρόμιλη καὶ μοιαστικὴ μιᾶς μὲ τὴ γωνία τοῦ ἀβάκα, δίνοντας τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ φύλλο καὶ μόνο του, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἀβάκα ἢ τοῦ ἐπικράνου, πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ σηκώσῃ πάνω του τόξο ἢ ἐπιστήλιο δέσο βαριὰ κι ἀν εἶναι. Ἀλλοτε μὲ τέτοια ἐντύπωση ἀποκλείοταν. Ἡταν τόσο εῦθυγαυστα καὶ εὐλύγιστα διὰ τὰ φύλλα τῆς ἀκανθας, ποὺ οὔτε αισθητικὰ οὔτε δραγανικὰ μποροῦσαν τὰ κιονόκρανα, ποὺ ἀναλύσαμε ὡς τώρα, νὰ φροτισθοῦν μὲ τὸ δύκο καὶ τὸ βάρος, ποὺ καθόταν πάνω τους, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἐπικράνου.

Αν τώρα μὲ βάση δρισμένα μορφικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ δεδομένα, χρονολογήσαμε στὸ τέλος τοῦ θου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα τὸ κιονόκρανο τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Ἀγ. Αἰμιτοῖου καὶ μέσα στὸν 7ο τὸ κιονόκρανο τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας, ποὺ κρατοῦν ἀκόμη στὴν παράδοση, ὅπως

εἶδανε, ὅχι μόνο τῶν ἀνεμιζόμενων φύλλων ἀλλὰ καὶ τῆς θεοδοσιανῆς ἄκανθας, ἡ ἔξελιξη τοῦ παίρνει τὸ νέο κιονόκρανό μας μᾶς φέρνει, νομίζω, ἃ τὰ μέσα τοῦ Σου αἰώνα.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ κατεξοχὴν ἐποχὴ τῆς σχηματοποίησης καὶ τῆς ἀφαιρέσης τῶν θεμάτων καὶ ὅπως, πολὺ σιφά, παρατηρεῖ δ. Γ. Σωτηρίου «τὸ θριαῖον καὶ τὸ λεπτὸν σχέδιον παραμελεῖται μέχρις ἐκβαρβαρώσεως καὶ ἀκριψίσμον τῶν παραδεδομένων φυτικῶν θεμάτων». Ἡ ἀναζήτησις στρέφεται εἰς τὴν δημιουργίαν ἀδυόν διακοσμητικῶν ἐντυπώσεων καὶ διαυγοῦς ψημούν, βασιζομένου εἰς σχέδιον ἰσχυρᾶς λιτότητος καὶ ωμιαλέας τεχνικῆς· οὐκ τοῦτο ἔχθιτεν ἡ ἔξεζητημένη καὶ λεπτεπίλεπτος τεχνικὴ τοῦ διαρρήτοις.¹

Ἡ ωμαλεότητα αὐτὴ τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ἀπόλυτη σχηματοποίηση τῶν θεμάτων βρίσκουν τὴν προγματική τους ἔκφραση στὸ κιονόκρανό μας. Τὸ θέμα του ἀνήκει στὸ παρελθόν, ἡ ἐκτέλεση καὶ ἡ τεχνικὴ του στὸ παρόν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ, ἀν ὑπολέσωμε πώς θὰ ἀφαιρούσαμε μὲ ἐπιμέλεια ταῦθιστα καὶ στατικά φύλλα, προαγγέλλει μιὰ μορφὴ ποὺ καταλήγει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καρότως τοῦ Πιονίου αἰώνα στὰ γνωστὰ βυζαντινὰ τεκτονικὰ κιονόκρανα τῆς ἀνεστραμμένης κόλουρης πυραμίδας.

Ἡ πορφὴ τῶν κιονοκράνων ποὺ μελετοῦμε πρωτοπαρουσιάζεται στὸν Ανατολάμ. Ἡ Συρία καὶ ἡ Μ. Ἀσία δίνονταν τὰ πρῶτα καὶ τὰ μοναδικὰ σείγματα ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως εἶδανε, στὸν 2ο καὶ 3ο μ. Χ. αἰώνα.²

Ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ χρησιμοποίησε σπάνια ἀλλὰ σταθεραὶ τὴν μορφὴ τῶν κιονοκράνων μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, δίνοντας σ' αὐτὰ κάθετον ἀπὸ τῇ δικῇ τῆς φύσης καὶ οὐσία.

Τὴν διαμόρφωση καὶ τὴν ἔξελιξη αὐτὴν τὴν παρακολουθήσαμε στὸν εἰριὰ τὸν Ἑλληνικῶν κιονοκράνων πού, κατὰ περίεργη σύμπτωση, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, συγκεντρώνονται ὅλα στὴ Θεσσαλονίκη. Τὰ ἀλλα, τὰ ἔξωελλαδικαὶ, θρίσκονται ἐντοπισμένα κατὰ πρῶτο λόγο στὴ Συρία³ καὶ σποραδικά στὴ Μ. Ἀσία⁴ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.⁵

¹ Γ. Σωτηρίου, 'Η βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἐλλάδος κατὰ τὸν καὶ Σον αἰώνα, ΑΕ, 1937, τ. ἑκατ. 1, 183.

² R. Kautzsch, 140 κέ.

³ H. W. Baye r, ὁ. π. 70, εἰκ. 42, 43. R. Kautzsch 143.

⁴ H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler, Leipzig 1908, 318, εἰκ. στὴ σ. 16. R. Kautzsch 152.

⁵ G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques et romaines, II, 1914.

54 κέ., ἀρ. 745. Manbury - Wiegand. Kaiserpaläste von Konstantinopel, 23, 2. πιν. 46. Forchheimer - Strzygowski, Vasserbehälter, 62 κέ., 172 κέ., 209 κέ.

'Η Ραβέννα, ποὺ εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδραση πάνω τῆς ὅχι τόσο τῆς Πρωτεύου-

Ο Bayer δ. π. στὰ συρικά κιονόκρανα τοῦ Kal'at Sim'an και τοῦ Basufan, ποὺ εἶναι σταθερὰ χρονολογημένα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἰδῃ ἐπίδρασην τῆς Πρωτεύουσας, παρὰ τὴν πρωτοτυπία τους καὶ παρὰ τοὺς αὐτόχθονες προδρόμους τους τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Γέρασα. Ο R. Kautzsch ἀμφιεβῆται τὰ συμπεράσματα τοῦ Bayer καὶ παραδέχεται ὡς τόπο προέλευσης τῶν κιονοκράνων μας τὴν Συρία, παρατηρώντας συγχρόνως πώς στὴν Κωνσταντινούπολη Ἰωας νὰ ἔξελίχθηκε μόνον ἡ δανεισμένη ἀπὸ τὴν Συρία μορφή.¹ Η Θεσσαλονίκη καὶ γιὰ τοὺς δύο ἔχει πάρει ἀπὸ τὴν Πρωτεύουσαν τὰ πρότυπά της.

Η τελευταία αὐτὴ ὑπόθεση, ὕστερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα ποὺ καμηλήσαμε πιὸ πάνω, νομίζω, πώς δὲν εὑσταθεῖ.

Αποδείχθηκε ἄλλοτε² ὅτι τὰ κιονόκρανα τοῦ Μουσείου καὶ τῆς κιστέρνας τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι σύγχρονα σχεδὸν μὲ τὸ κιονόκρανο τῆς κιονοστοιχίας τοῦ 'Αγ. Δημητρίου. Τῆς κιστέρνας μάλιστα, ποὺ θεωρήθηκε καὶ τὸ πρότυπο γιὰ τὰ ἄλλα ὡς τώρα γνωστά, θὰ πρέπει χρονολογικὰ νὰ εἶναι τὸ παραλλήλο τοῦ κιονοκράνου τῆς Χαλκίδας.

Τὰ κιονόκρανα πάλι τῆς Συρίας, δπως εἴδαμε, δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πρὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ δυνατοῦ αἰώνα. Επομένως τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ ὡς σήμερα χριστιανικὸ κιονόκρανο μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Συλλογῆς τοῦ 'Αγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀναγκαστικὰ τὸ χρονολογήσαμε στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα.

Ἐτσι γιὰ ὅλα τὰ γνωστὰ κιονόκρανα τῆς μορφῆς ποὺ ἔξετάσαμε καὶ ποὺ εἶναι δυνατὸ μὲ κάποιαν ἀκρίβεια νὰ χρονολογηθοῦν ἔχομε τὴν ἔξης κατάταξη:

ους ὅσο τῆς 'Αγατολῆς, παρουσιάζει στὸν "Αγ. Απολλινάριο στὶς Κλάσεις μιὰ ἔχο-
ριστὴ μορφὴ κιονοκράνων μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, ποὺ χρονικοῦνται ὡς «ἄκανθα -
πεταλλούδα». R. Kautzsch, 198. A. Colasanti, L'arte byzantina in Italia,
πιν. 47, 50. A. Riegl, Spätromische Kunstdustrie, Wien 1927, 75, εἰκ. 10.
Στὴν διάδικτη πρέπει νὰ συμπεριλάβωμε καὶ τὸ κιονόκρανο τοῦ καθολι-
κοῦ τῆς 'Αγ. Θεοδώρας στὴν 'Αρτα, ABME, 1936, τ. II, 97, εἰκ. 7. Τὸ ἐπί-
χρονο παραστάδιο, ποὺ ἀναφέρεται ὁ Strzygowski στὴν πραγματεία του Die Akro-
polis in altbyzantinischer Zeit, AM 14, 1889, 286 εἰκ. 5, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ
τοῦ τύπου «ἄκανθας - πεταλλούδας». Εδῶ ἔκλειναν τὰ δύο φύλλα, τὸ ἔνα δεξιὰ καὶ
τὸ ἄλλο ἀφιστερά, γιὰ νὰ τοποθετηθῇ στὴ μέση ὁ ἀετός, ποὺ πάνω σ' αὐτὰ στηρίζεται
τὰ πόδια του.

¹ R. Kautzsch, 150 κέ.

² R. Kautzsch, 145 κέ.

Κιον. Ρωμαϊκορρατίας

Λαμπασκοῦ	2ος-3ος αἰών.	‘Αγ. Γεωργίου τέλος 4ου ἀρχῆς 5ου αἰών.
Συμφόνης		‘Αγ. Γεωργίου 1ο μισὸς 5ου αἰών.
Γέρασας		Gal'at Sem'an } 2ο μισὸς 5ου αἰών.
		Basujan }
		‘Αγ. Σοφίας 1ο μισὸς 5ου αἰών.
		‘Αγ. Δημητρίου 2ο μισὸς 6ου ἀρ. 7ου αἰών.
		Μουσείου Κων)πόλεως » »
		‘Αγ. Παρασκευῆς Χαλκ. 7ος αἰών.
		Κισιέρνας Κων)πόλεως » »
		Συλλογῆς ‘Αγ. Δημητρίου 8ος αἰών.

Απὸ τὸν παραπάνω πίνακα φαίνεται α) πώς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λεγόμενα κλασικὰ κιονόκρανα, στὴ Θεσσαλονίκη συναντοῦμε τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο δεῖγμα τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, τὸ ἕνα στὴ Συλλογὴ τοῦ ‘Αγ. Γεωργίου καὶ τὸ ἄλλο στὴ Συλλογὴ τοῦ ‘Αγ. Δημητρίου, β) πώς ἡ Συρία, ὡς τώρα τοὐλάχιστο, στὰ χριστιανικὰ κιονόκρανα με ἀνεμιζόμενα φύλλα ἀκολουθεῖ τὴν Θεσσαλονίκη, γ) πώς ἡ Κωνσταντινούπολη κατὰ δύο αἰώνες σχεδὸν ὑστερεῖ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ δ) πώς μία συστηματικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἔξελιξη ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχαῖονσα μορφὴν τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα ὡς τὴν τελευταία του διαιρόφωση πουθενά ἀλλοῦ δὲν παρουσιάζεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

Δὲν είναι λοιπὸν καθόλου παράτολμο νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ὑπῆρχε μιὰ σχολή, ἔνα ἐργαστήριο καλλίτερη, ποὺ μέσα σε αὐτὸν ζούσε ἡ παράδοση τῶν κλασικῶν μὴ χριστιανικῶν συφιακῶν κιονοκράνων μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, καὶ ἀπὸ δῶ, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο αὐτό, μὲ τὴν μεταπίνηση τεχνιτῶν ἥ μὲ σχέδια, νὰ μεταδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Χαλκίδα. Δὲν θὰ ἴταν λογικὸ βέβαια τὸ ἔδιο νὰ ποῦμε καὶ για τὴν χριστιανικὴ Συρία. Ἐκεὶ ὑπῆρχε ὅμιλο μόνο ἡ παράδοση ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια ἀρχαῖα κιονόκρανα κι αὐτὰ μιαήμηκαν οἱ ντόπιοι τεχνίτες.

Σὲ μιὰ τέτοια σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἵσως καὶ στὴν ἴδια, ὑποθέτουμε, χρωστᾶμε καὶ ἔνα ἄλλο εἶδος κιονοκράνου, ἐκεῖνο μὲ τὶς προτομὲς κοινῆς, ποὺ εἶναι τόσο διαδομένο στὴ Μακεδονία.¹

Ἐτσι ἡ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ κρατᾶ μιὰ ἴδιαίτερη θέση γιὰ τὴν ἵστορία τῆς χριστιανικῆς καὶ βιζαντινῆς τέχνης. Λέγεται τὶς ἐπιδράσεις τῆς Ἀνατολῆς κατευθεῖαν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, γίνεται

¹ P. Lemerle, Chapiteaux chrétiens à protomes de bœufs, AE, 1931, t. 1, 299.

πολλές φορές αύτόνομη και ή ακτινοβολία τῆς σχολῆς της διαπερνᾶ σὴν τὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ τῆς χριστιανικῆς τέχνης ὥς τοὺς τελευταίους αἰῶνες.¹

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

¹ Η ἄμεση σχέση, ποὺ πολλές φορές διαπιστώνεται μεταξύ Θεσσαλονίκης καὶ Ἀνατολῆς, πρέπει νὰ τραβήξῃ τὴν πρωσοχὴ τῶν ἔφευγητῶν, γιὰ νὰ διαλευκανθοῦν πολλὰ σημεῖα τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωματοχρατίας βλέπομε τὴ σχέση αὐτῆς. Τὸ Σεράπειο, τὸ Τόξο τοῦ Γαλερίου δείχνουν πόσο στενὴ ἦταν ἡ σχέση τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ χριστιανικοὶ τάφοι τοῦ συνοικισμοῦ Τυφολόης, τῆς ὄδοῦ Λαγκαδά, ἡ διαιρόφωση τῆς κόγχης μὲ τοὺς ἔξωτερικοὺς γύρω ἀπ' αὐτὴν κίονες τῆς Ἀχειροποιήτου, τὰ διάφορα ἄλλα ἀνατολικὰ στοιχεῖα στὶς βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς ἀποτελοῦν μιὰν ἀδιάσπαστη σειρά, ποὺ δείχνει τὴ σταθερὴ ἐπαφὴ τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὴν Ἀνατολή. Μιὰ ἔφευνα γενικὴ πάνω στὸ θέμα «Ἡ θέση τῆς Θεσσαλονίκης στὴ βυζαντινὴ τέχνη» θὰ ἔδινε, νομίζω, ἀξιόλογα συμπεράσματα. Τελευταῖ λόγος στὴ μελέτη του «Παρατηρήσεις εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Νικολάου Μελενίκου» (ἀνάτυπο ΣΤ' τόμ. Ἐπετηρ. Φιλ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μνημόσυνον Ν. Παπαδάκι) σελ. 14, ἔχετάζει σὲ γενικὲς γραμμιές τὸ θέμα αὐτὸν καὶ δίνει καὶ τὴ μικρὴ ἀκόμη σχετικὴ βιβλιογραφία.